

Шевченко Наталія Володимирівна – декан історичного факультету Миколаївського державного університету, заступник голови фонду “Жіноча перспектива”, секретар Всеукраїнського товариства з вивчення XVIII ст. Опубліковано більше 60-ти наукових робіт. Коло наукових інтересів – політична історія та політична культура українців XIV-XVIII століть; жіночі студії. З 1 вересня по 31 грудня 1999 року стажувалася в Українському науково-дослідному інституті Гарвардського університету, США. Вивчала досвід організації жіночої освіти в США.

Гендерні студії в Україні

У статті аналізується сучасний стан розвитку гендерних досліджень в Україні. Характеризуються наукові розробки і видання громадських жіночих організацій з гендерних аспектів політики, діяльність наукових Гендерних центрів, стан впровадження гендерних і жіночих освітніх курсів у вітчизняні вузи. Наголошується на потребі координації гендерних досліджень в Україні і заснуванні всеукраїнського часопису з гендерних проблем.

Present stage of the gender research of the development is analyzed in this article. The activity of the scientific gender centers, scientific elaboration and the publications of the civil female organizations on gender aspects of the policy, the state of introducing gender and female educational courses to the national higher educational establishments is characterized. The necessity of the coordination of the gender research in Ukraine and foundation of all-Ukrainian work on gender problems is stressed.

Останнім часом у вітчизняній науці доволі перспективними стали розвинуті на Заході жіночі студії, які з 80-х років трансформувалися у новий вид міждисциплінарних досліджень, який дістав назву гендерних. У перекладі з англійської (gender) “гендер” – стать, вид. Вперше цей термін вжито у 70-ті роки для опису соціально визначених характеристик чоловіків і жінок на відміну від біологічних. Концепція гендеру була теоретично обґрунтована завдяки зусиллям дослідниць Д. Келлі та Д. Скотт (США), М. Фокаулт, Ж. Лакан (Франція), Е. Дженуей, С. Александер (Великобританія). Вона включає в себе такі характеристики, як біологічна стать, визначені суспільством моделі чоловічої і жіно-

чої поведінки. Зокрема, Д. Скотт визначила чотири компоненти гендера як концепції соціальних відносин статей: 1) комплекс культурних символів; 2) нормативні твердження, що їх інтерпретують; 3) соціальні інститути та організації; 4) гендерна ідентифікація особистості [1].

З 70-х років в університетах Західної Європи та США поруч із жіночими необхідним атрибутом дослідницьких планів стали гендерні міждисциплінарні студії, а з початку 80-х вони фігурують як навчальні дисципліни у підготовці фахівців різних спеціальностей (психологів, філософів, біологів, філологів, істориків, етнографів, соціологів, юристів, економістів). У центрі згаданих спецкурсів – дослідження чоловічої і жі-

ночої природи не стільки як біологічної, скільки соціокультурної [2].

Від теоретичної розробки концепції гендеру та впровадження його в навчальні дисципліни західні дослідники з початку 90-х років перейшли до використання її в соціальному управлінні. Концепція виходить з того, що хоча чоловіки і жінки біологічно різні, існують і інші соціально-культурні розбіжності між статями, що склалися історично. Зокрема, секс має біологічне коріння, а гендер – соціокультурне. Концепція гендеру слугує аналізу причин, що призводять до дискримінації як чоловіків, так і жінок.

Гендерний підхід як багатогранне бачення історичного процесу, який передбачає діалог статей в плані реконструкції історичного розвитку з врахуванням форм їх взаємодії і взаємодоповнення, зацікавив і вітчизняних дослідників. Перспективним у цьому плані є спроба осмислити і узагальнити стан вітчизняних жіночих студій, до якого вдалися автори збірки статей “Жіночі студії в Україні: жінки в історії та сьогодні”. Ними зроблено не тільки огляд вивчення ролі українського жіноцтва в різних історичних періодах (X-XX ст.), а започаткована спроба розглянути жінку як суб’єкта історичного розвитку. Оскільки автори видання цілком слушно трактують жіночу історію як складову частину гендерної історії, то є підстави вважати згадану збірку “реальним кроком на шляху до утвердження гендерного підходу в історичній науці” [3].

Незалежний культурологічний журнал “І” за 2000 рік у числі № 17, присвяченому гендерним студіям, зосередився на теоретичних проблемах фемінізму, поширення в Україні та його трансформації у 90-х роках у гендерну теорію [4]. Редакційна колегія не обмежилася при цьому публікаціями вітчизняних дослідників жіночої чи гендерної теми, а залучила дослідження і зарубіжних авторів. Цілком поділяємо спростереження авторів, що утвердження нового гендерного виміру соціуму, і особливо здійснення його ретроспекції на минулі епохи в Україні, зумовлено цілим рядом труднощів, серед яких не тільки відсутність широкого кола фахівців з жіночої історії, які від описових нарисів про видатних українських жінок перейшли до з’ясування місця і ролі пересічної українки в соціокультурному розвитку з використанням теоретико-методологічних підходів доволі розвинутої на Заході академічної дисципліни [5].

Згадані збірники “Жіночі студії в Україні” та “Гендерні студії” (І, 2000, № 17) присвячені з’ясуванню головним чином жіночої ідентичності, в той час як концепція гендеру зосереджується на аналізі і чоловічої ідентичності, яка нині переживає кризу. Однак як на Заході, так і на Сході гендерні студії представлені головним чином жінками: чоловіки – дослідники жіночої проблематики, включаючи і гендерну, є дуже рідким явищем. Так, своєрідний гендерний дисбаланс властивий більшості колективних видань Заходу (серед авторів доволі поширених часописів з жіночих та гендерних студій, енциклопедій про видатних жінок, включаючи і 5-томну “Історію жінок Заходу”, домінують жінки, які представляють жіночий ракурс гендерних відносин [6]. Так, і серед авторів згаданих вітчизняних видань з гендерної проблематики чоловічі прізвища залишаються декором на тлі жіночого списку авторів. Отож, для українських гендерних студій є актуальною проблема залучення до нової наукової дисципліни чоловіків, і не стільки для формального представництва чоловічої статі, а головним чином для дійсного перетворення жіночих студій в гендерні, які передбачають дослідження моделей соціальної поведінки чоловіків і жінок у взаємозв’язку і переслідують мету подолання застарілих стереотипів чоловічої і жіночої ідентичності. Як слушно відзначила Л. Таран, репрезентуючи спеціальний випуск журналу “І”, присвячений гендерним студіям, гендерна асиметрія соціуму – однакова біда і для жінок, і для чоловіків. Оскільки патріархальні стереотипи щодо вторинної ролі жіноцтва у соціумі (природного призначення жінки народжувати дітей і бути сексуальною втіхою та психологічним тилом для чоловіка) в наш час є банальним стереотипом. У той же час традиційна роль чоловічої моделі поведінки на порозі XXI ст. в повній мірі не дотримується і сильною половиною людства. Тому все частіше говорять про кризу чоловічої ідентичності.

Зазначимо, що дискусії, які активізувалися останнім часом навколо жіночого бачення історії, політики, жіночої літературної і філософської парадигми, свідчать не тільки про зацікавленість наукової громадськості проблемами прекрасної статі, а й про наявність проблеми визначення чоловічої моделі поведінки, включаючи і українську. М. Богачевська-Хомяк у статті “Суспільство переосмислює ролі жінок і чоловіків” завдання жіночих студій в Україні пов’язує

зі з'ясуванням феномену “жінки” – жіночого фактора в усіх сферах людського буття в сучасній чоловічій цивілізації, яка характеризується гендерною нерівністю. Всі юридичні норми і гасла публіцистів про досягнуту рівність статей, на її думку, залишаються не більш ніж “подвійною бухгалтерією”. При цьому вона не схильна вбачати у згаданій нерівності тільки жіночий аспект, оскільки констатує і наявність певної дискримінації чоловічої, особливо, що стосується їх прав у сімейному житті, зокрема домінування традиції та правової практики, яка віддає перевагу жінці у справі виховання дітей у разі розлучення подружжя [7]. Це спостереження не тільки поділяє, а й намагається виявити коріння диктату української жінки у родині, а головне – наслідки для подальших стосунків між жіноцтвом і чоловіками в українському суспільстві Т. Бондаровська – керівник Київського психологічно-реабілітаційного центру “Розрада”. Так, на її думку, український чоловік, позбавлений вирішального голосу у родині, компенсує втрачене право у публічній сфері, у свою чергу не допускаючи до неї жінку. Все більше дослідниць жіночої історії схиляються до думки, що на часі поява і “чоловічих студій”, які мають виконати завдання переоцінки моделі чоловічої поведінки. Як і жіноча, остання переобтяжена застарілими стереотипами “примітивного трактування мужності”, що не дозволяє його представнику гнучко реагувати на запити жіночі. Зазначимо, що завдання жіночих студій, як складової частини гендерних, полягає не тільки в з'ясуванні феномену жінки в сучасній цивілізації, усвідомлення своїх власних потреб і цінностей, у виробленні власної моделі поведінки, а й виокресленні очікуваної нею моделі чоловічої поведінки [8].

Матріархатний характер української національної вдачі з його жіночою психікою і реакцією на навколишню дійсність визнається всіма дослідниками. Українські автори, вдавшись до аналізу соціально-правового становища української жінки в давньоруську та козацьку добу, констатують високий її статус у українському суспільстві, який не допускав будь-яке приниження і гарантував їй право спадкування майна, розпорядження на свій розсуд власною земельною власністю і майном – “материзною”, отриманими від батьків, правоздатністю судовою, вирішальну роль у сім'ї з правом рівної участі у вихованні дітей і визначення їх долі, включаючи подру-

жне життя [9]. Згаданий материнський характер української родини, в якій жінка в силу постійної відсутності упродовж XV-XVIII ст. поза межами домівки чоловіка-козака, посіла поважне місце у родині і стала уособленням її Берегині, включаючи і її господарську сферу, зберігає свої риси і донині [10]. Однак чи є цей доволі незалежний статус української жінки козацької доби унікальним породженням українського соціуму, і чи мав він безумовно позитивні наслідки у стосунках чоловіка і жінки у подальші часи?

Гадаємо, що порушене питання вимагає всебічного аналізу і концентрації зусиль представників різних наук (істориків, психологів, етнографів, літературознавців, філософів). Відрадно, що спроби осмислення цього жіночого феномену в українській культурі і ментальності зі спробою виокреслення філософії як жіночого, так і чоловічого існування вже започатковано. Так, у роботах І. Жеребкіної [11], які дістали неоднозначну оцінку в наукових колах, що стосується її тези про домінування в сучасному українському суспільстві виключно патріархальних стереотипів щодо призначення жінки, які підсилює і державна концепція політики з її трактуванням слабкої статі як активного співтворця незалежної української держави зі своєю суспільною сферою – хранительки сімейного вогнища, що уособлює не тільки родину, а й державу. Тому, за переконаннями авторки, українська жінка пострадянського періоду, на відміну від своїх зарубіжних сестер, позбавлена можливості осмислення свого неповторного духовного світу, усвідомлення своїх специфічно жіночих потреб, включаючи і своє місце та роль у політичному житті, приречена на відродження застарілих, хоча і прогресивних на свій час, стереотипів жіночої поведінки, яка в західній літературі дістала назву теорії розмежування сфер чоловічого і жіночого впливу. Гадаємо, що не всі висновки І. Жеребкіної щодо змісту державної політики стосовно жінок, а також політичної культури і діяльності жіночих організацій у сучасній Україні є безспірними, однак роботи І. Жеребкіної заслуговують на позитивну оцінку за вклад у розробку проблеми перспектив жіночого руху в сучасній Україні, особливо за порушене питання специфіки жіночого буття в усіх його проявах, яке виходить за межі традиційної моделі берегині роду і нації. Останнє, попри живучість в українському суспільстві як ідеального і жертвенного жіночого образу “Матері” – розсудливої

господині і виховательки дітей та надійної опори і розради чоловіка, яка не особливо заклопотана проблемами власних жіночих потреб, включаючи і здоров'я, здобуває все більше прихильниць, про що свідчать резолюції семінарів, науково-теоретичних і практичних конференцій, присвячених проблемам жіноцтва, включаючи і перший Всеукраїнський конгрес жінок 1998 року, учасником якого була і автор статті. У рішенні останнього хоча і відсутнє поняття фемінізму, однак визнано важливість подолання гендерних нерівностей в українському суспільстві і необхідність перосмислення соціального статусу жінки і її орієнтації на досягнення професійної майстерності, рівної участі з чоловіком у політичному житті, подолання віджилих стереотипів щодо моделі чоловічої і жіночої поведінки в родині і публічній сфері [12].

Якщо жіноча драма широко усвідомлюється і стала предметом аналізу представників жіночих студій, то чоловіча драма, наголошує Т. Бондаровська, є донині прихованою. В той час, як слушно вважають дослідники гендерних ролей, соціум на порозі XXI ст. все виразніше виявляє тенденції до гармонійних стосунків обох статей, з їх взаємодоповненістю жіночого і чоловічого. Отож жіноча проблема, якою вона постає у публістиці, зазначає В. Агеева, тільки на перший погляд є суто жіночою [13]. Оскільки патріархальні стереотипи щодо призначення жінки є головним чином відображенням чоловічої домінантності у суспільстві і не можуть претендувати на загальнолюдськість, їх збереження прирікає сучасну цивілізацію на конфлікт маскулінного начала з фемінним. Поділяємо їх думку, що усвідомлення в усій повноті і суперечностях жіночих і чоловічих соціальних ролей є справою безперспективною без залучення до цієї сфери чоловіків-дослідників. Серед таких робіт, що є спробою вирізнити і порівняти чоловічі і жіночі цінності та виявити напрями їх подальшої еволюції, – дослідження Н. Хамітова [14]. Автор, досліджуючи природу чоловічого і жіночого, з'ясовуючи суть їх протистояння і взаємопритягання у таких категоріях, як рід і прихована самотність у роді, цивілізація як утвердження волі до самозбереження і продовження роду та виходу за її межі, любов як подолання роз'єднаності чоловічого і жіночого – своєрідного сирітства у роді, простежує напрями еволюції їх стосунків. Чоловіче начало виявляє себе як дух, котрий поривається за межі роду, а жіноче

– як душа, що спрямована до єдності і любові у роді. Подальша еволюція особистості пов'язується ним із зруйнуванням наявної замкнутості чоловічої і жіночої сфери, коли їх стосунки визначатимуться не необхідністю і залежністю, а свободою. В останній він вбачає дійсне подолання трагічного протистояння чоловічого і жіночого (чоловічої туги як переживання незреалізованості в бутті поза межами роду і жіночої – незреалізованості й самотності в межах роду). У коханні чоловіка і жінки, зазначає автор, долається стихія буденності і тлінності, стверджуючи тим безсмертя особистості. Таким чином, маємо першу спробу гендерного аналізу у філософському персоналізмі, яка сама по собі вже є добрим знаком, який провіщає перспективи розвитку гендерних студій, сподіваємося, і історичних.

Гендерна концепція та гендерні показники людського розвитку стали враховуватися і вітчизняними дослідниками та політиками. Зазначимо, що й до кінця 80-х років мало хто з науковців-гуманітаріїв був обізнаний з концепцією гендера. З середини 90-х років згадана концепція стала предметом наукових дискусій, до її використання вдалися соціологи, демографи, економісти. Як влучно зазначила відома дослідниця історії жіночого руху в Україні, автор монографії “Білим по білому” Марта Богачевська-Хомяк у полемічній статті “Тендер довкола гендеру”, українському чиновництву, яке вже знає, що таке тендер, належить розібратися тепер з гендером [15]. Хоча і точаться дискусії навколо самого поняття “гендер” і доцільності використання цього англійського терміну в українознавчих студіях, гендерна концепція, що відображає соціально визначені ролі статей, за спостереженням М. Богачевської-Хомяк, яка з 1980 року розпочала читання жіночих студій в Україні, поволі, але значно прихильніше, ніж фемінізм, сприймається українською громадськістю і тому має перспективи подальшого розвитку. Поняття “гендер” усвідомила політична еліта, від державних чиновників і урядовців знання гендерних характеристик українського суспільства вимагають потреби укладання щорічних звітів про людський розвиток до Ради Європи і вироблення національної концепції державної політики щодо жінок. Остання має орієнтуватися на міжнародну жіночу програму у рамках ООН, яка з 1995 року має назву “Гендер у розвитку” і передбачає переосмислення традиційних ролей

статей, особливо у суспільствах трансформаційних.

За фінансової підтримки ПРООН в Україні у 1995-2000 рр. проведено ряд всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференцій з жіночої та гендерної проблематики [16].

“Гендерне бюро” в Україні з 1997 року взяло на себе координацію всіх програм з жіночих проблем і сприяло підтримці нововідкритих науково-дослідних центрів з жіночих та гендерних студій, які орієнтуються на пропаганду та впровадження принципів гендерної рівноваги у реальному житті; подолання стереотипів патріархального суспільства є основою діяльності багатьох інформаційно-консультативних центрів, які створені за останні роки у більшості областей України, серед яких найбільш активним є Київський інформаційно-консультативний жіночий центр, Кіровоградська інформаційна жіноча служба, Дніпропетровський жіночий інформаційно-консультативний центр, Львівський жіночий інформаційний центр. Зокрема, Київський центр при підтримці міжнародних фондів видає щомісячний вісник “Діалог різноманітностей” про жіночі ініціативи в Україні та за її межами, проводить семінари та тренінги з метою залучення жінок до активної громадської діяльності.

В Україні започатковано створення культурологічних феміністичних груп, що є свідченням формування нового бачення проблем гендерних відносин. Більшість з них виходять з того, що фемінізм – це складова частина культури, політичної практики та демократичного менталітету. Тому спеціалізуються на формуванні жіночої свідомості, права жінок на альтернативний погляд на світ, відмінну поведінку в ньому. Серед таких організацій – “Гуманітарна ініціатива”, основною метою якої є досягнення гендерної рівності. Члени цієї організації ініціювали проведення науково-практичної конференції “Національний механізм поліпшення становища жінок в Україні”. Підсумком конференції стало вироблення науково обгрунтованої “Національної стратегії поліпшення становища жінок в Україні, створеної на засадах принципу гендерної рівноваги в практичному житті”. Проблеми гендерної рівності визначають діяльність Черкаського жіночого центру, який реалізує освітні програми для жінок. Центр видає журнал “Я – Жінка”, що став виразником ідей гендерного паритету у сучасному українському суспільстві. Розвиток демократичного жіночого руху, ідеї

гендерної рівноваги в суспільстві є вирішальними у діяльності Сімферопольського центру “Жіноча ініціатива”, який у 1997 р. провів міжнародний жіночий форум “Два роки після Пекіна: підсумки, напрями, перспективи”, присвячений ролі та правам жінок у політичному житті. На форумі працювали секції “Гендерний аспект у системі освіти”, “Права жінок”, “Жінка і політика”, “Реформа освіти та жіночі програми в Україні”.

Окрім жіночих організацій, яких нині нараховується більш як 300, серед яких і 15 – всеукраїнського масштабу, значна частина з яких відмежовується від фемінізму, з 1993 року в Україні з’явилися феміністично орієнтовані Гендерні і Жіночі центри, які об’єднали жінок – наукових працівників і викладачів вузів, журналісток, діячів культури. З часом більшість із них отримала статус Науково-дослідних центрів у рамках академічних інститутів НАНу чи вузів. Найбільш відомими і активними є “Центр гендерних студій” при Харківському університеті, “Київський дослідницький і консультативний гендерний центр” при Інституті соціології НАНу, Одеський науково-дослідний жіночий центр при Одеській державній академії харчових технологій. На проведення та популяризацію результатів досліджень з гендерної проблематики, консультування жіночих громадських організацій та управлінських структур спрямовує свою діяльність Київський дослідний консультативний гендерний центр, який започаткував щорічне фахове видання “Очима жінок”. Центром підготовлено видання “Жіночі організації та ініціативи в Україні” (1996). Під патронатом Центру працює жіночий клуб “Спадщина”, який очолює Г. Дацюк, що у 1998 р. опублікував збірник наукових праць “Ми – в історії”. Він дає уявлення про роль жінки в історичному процесі і містить портрети українських жінок в різних галузях: культури, науки, політики, громадської роботи.

Київський центр гендерних студій, який об’єднав у творчий колектив Н. Заборовську, В. Агеєву, Т. Гундорову, що діє при Інституті української літератури НАНу, спеціалізуються на дослідженні філософії жіночої природи, феміністичної парадигми літературної творчості, жіночого начала в українській ментальності, публікації українською мовою класичних робіт з теорії фемінізму [17]. Дослідженням аспектів паритетної політики займається Харківський центр жіночих досліджень, який досліджує пра-

вові аспекти гендерних відносин, опублікував у 1997 р. збірник наукових праць “Перспективи паритетної демократії у правовому полі України”.

Останні три роки у ряді вузів України читаються лекції з гендерної та жіночої тематики. В Київському Національному університеті ім. Т.Г. Шевченка канд. філософських наук Н.В. Лав-ріненко керує спецкурсом “Гендерні дослідження у соціології”. Автор на основі великих соціологічних досліджень [16] доходить висновку, що жінка та її роль у житті суспільства ототожнюються з репродуктивною функцією, з роллю дружини і матері. Потреба жінки у реалізації своїх творчих можливостей, суспільні інтереси, культурні потреби, за її спостереженнями, чоловіки-політики не враховують. Дослідниця стверджує, що в українському суспільстві домінує патріархатний світогляд. Виходячи з цього, сформульована нею концепція державної політики по відношенню до жінок базується на принципах розширення представництва жінок в управлінських структурах і в різних комісіях (доцільним є введення квот для жінок), удосконалення соціального законодавства на користь жінок та сім’ї, подолання у суспільній свідомості та в управлінській практиці патріархатних настроїв. Н.Д. Чухим, що викладає філософію у Київському Національному університеті ім. Т.Г. Шевченка, досліджує філософські проблеми гендеру, трактуючи специфічний жіночий досвід як один з найважливіших аспектів феміністських досліджень, який реалізується на різних напрямках: реконструкція жіночої історії, виявлення у ній присутності жінок, окреслення жіночої культури (специфіки творчості, цінностей, форм рецепції і конструювання жіночої суб’єктивності) [17]. Правові засади досягнення гендерної рівноваги в українському суспільстві – тема дослідження київського юриста і члена Гендерного бюро при Інституті відкритого суспільства в Україні Т.М. Мельник [18].

У Національному університеті “Києво-Могилянська академія” з 1995 року доктор історичних наук, автор однієї з перших монографій з історії жіночого руху в Україні “Білим по білому. Жінки в громадському житті України (1880-1930)” Марта Богачевська-Хомяк читає спецкурс “Жінки в історії України”. Розробка навчальних і освітніх програм з гендерних питань є пріоритетною у діяльності Сумського гендерного центру. Його очолює О.А. Луценко, яка захи-

стила кандидатську дисертацію “Жіноче начало як культурологічний символ”. Центр спеціалізується на дослідженні тем “Жінка в етнокультурі” [19].

Розвиток гендерних досліджень та введення їх у навчальні програми з метою подолання патріархатних стереотипів у гуманітарній освіті та утвердження гендерного світобачення є основою діяльності Одеського наукового центру жіночих досліджень, створеного на базі кафедр історії та філософії Одеської державної академії харчових технологій (1994). Центром проведено у 1994-1998 рр. дві міжнародні конференції з проблем історії та сучасного статусу жінок в Україні. Він здійснює роботу з підготовки кандидатських дисертацій з жіночих студій, монографій з гендерної тематики. Керівник Центру Л.О. Смоляр, яка є автором публікацій з жіночої проблематики та монографії “Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини XIX століття: сторінки історії” (1998), з 1993 року викладає спецкурс “Проблеми жіночого руху в Україні”. Л.О. Смоляр – член Гендерної Ради, експерт Гендерного бюро ПРООН. У грудні 1997 р. Центр разом з Гендерним Бюро ПРООН провів перші Одеські наукові жіночі студії, які слід розглядати як першу спробу комплексного дослідження жіночої історії [20]. Збірник має добротну довідкову частину, яка складається з “Бібліографічного довідника жіночих видань в Україні”, включаючи і список захищених кандидатських дисертацій, літературу про жіночі організації як в еміграції, так і в сучасній Україні.

Харківський центр гендерних досліджень об’єднав науковців, які вивчають філософський аспект місця і ролі жінки у суспільстві та філософські витоки фемінізму. Члени цього Центру започаткували виїзну гендерну школу в Україні, навчання у якій проводилося у 1997-1998 рр. у Форосі. До викладання в ній залучалися викладачі вищих навчальних закладів з Києва, Сум, Одеси, Дніпропетровська, Вінниці. І. Жерюбкіна, яка є головою Центру, розробила і впроваджує в навчальний процес спецкурс “Філософія фемінізму”. Нею опубліковано ряд монографій: “Женское политическое бессознательное. Проблемы гендера и женское движение в Украине” (1996), підручник “Теория и история феминизма” (1996). Зазначимо, що Центр з 1998 р. видає свої “Гендерные исследования (Харьковский центр гендерных исследований)”, газету

“Фемін-інформ”. У тому ж Харкові міжнародний фонд “Панна” під керівництвом С. Хрисанової у 1997 р. почав видання часопису “Панна”, який присвячений проблемам самореалізації українського жіноцтва в умовах суспільної трансформації до ринкової економіки [21].

Львівський науково-дослідний Центр, представлений науковцями О. Кісь, В. Середою, Л. Гентош, О. Маланчук-Рибак, спеціалізується з дослідження теми “Жінка і суспільство”, розробивши спецкурс “Жінка в культурно-історичних епохах”. Їх зусиллями підготовлений власний випуск “Гендерних студій” на базі львівського культурологічного журналу “І” (2000 рік, № 17).

Серед таких неурядових жіночих організацій, які об’єднали зусилля представників освіти, науки та культури, що переслідують мету підтримки та впровадження ініціатив жіноцтва у громадському житті, формування жінок-лідерів, наукового дослідження проблем гендерної історії, гендерних аспектів політики, – Миколаївський фонд “Жіноча перспектива” (1997). Його голова – доцент О.М. Любарська – спеціалізується на проблемах з гендерного виховання, читаючи спецкурс для студентів педагогічного університету. Заступник голови – доцент Н.В. Шевченко – з проблем гендерної історіографії (“Гендерні історичні студії”) та гендерних аспектів політики. Останньою розроблений і впроваджений на базі Миколаївського державного гуманітарного університету ім. П. Могили комплексу Національного університету “Києво-Могилянська академія” (1999-2001 рр.) спецкурс “Політика і жінка”, здійснюється керівництво секцією “Політика і гендер” при Центрі політичних досліджень, що працює з 2000 р. при цьому вузі. У 1999 р. вона стажувалася у Гарвардському університеті (США) за програмою “Громадянська освіта і жінка”, де ознайомилася з досвідом науково-дослідницької роботи та розробки навчальних програм з жіночої та гендерної історії найстарішого в США Жіночого Редкліф-Інституту. Разом з доктором історичних наук, професором кафедри історичних дисциплін Миколаївського навчально-наукового центру Одеського національного університету Г.Г. Черних, яка досліджує проблеми гендерних історичних студій Заходу, впроваджує в навчальний процес спецкурс “Актуальні проблеми гендерної історії”. За ініціативою фонду “Жіноча перспектива” у 1999 р. у Миколаєві була проведена між-

народна науково-практична конференція і опубліковані її матеріали “Жінка в політичній еліті України: процес трансформації і творчість”, де працювали секції “Гендерні аспекти політики”, “Проблеми жіночого політичного лідерства”, “Гендерні стереотипи в громадській свідомості України та в засобах масової інформації”. Зазначимо, що миколаївські дослідники представляли аналіз теоретичних аспектів гендерної історії: Черних Г.Г., Рижева Н.О. “Гендерна історія. Деякі аспекти історіографії”; Шевченко Н.В. “Жіноча політична субкультура як предмет дослідження зарубіжної історіографії”; Покрас О.Ю. “Політика і жінка як важливий аспект гендерної історії (західна історична думка)”. З грудня 2001 року при Миколаївському державному університеті діє Науковий центр гендерних досліджень, який у 2002 році спільно з Миколаївським державним гуманітарним університетом ім. П. Могили та фондом “Жіноча перспектива” ініціював проведення Першої міжнародної науково-практичної конференції “Гендерні і жіночі курси у вищих навчальних закладах України: сучасний стан та перспективи викладання”, видання програм цих курсів [22].

За активної участі вітчизняних гендерних дослідників з Київського, Одеського, Харківського центрів і за підтримки програми ПРООН “Гендер у розвитку” у 1999 році здійснено масштабний проект кваліфікованого дослідження становища жінок у сучасній Україні “Гендерний аналіз українського суспільства” – своєрідної енциклопедії з гендерних параметрів українського соціуму [23]. Видання заповнило прогалину у наших знаннях про ступінь поширення насильства по відношенню до жінок в сім’ї та суспільстві, про дискримінацію жінок на ринку праці, про стан їх самосвідомості, вклад у розвиток науки, культури, освіти, охорони здоров’я, політичного процесу, у розробку і реалізацію державної політики щодо жінок. До теоретичних проблем гендеру, включаючи аналіз його соціальної та історичної ролі, стану гендерних стереотипів в українському суспільстві та засобах масової інформації вдалися у “Гендерних питаннях в засобах масової інформації” (1997) і дослідниці Київської міської організації “Жінки в ЗМІ”.

У результаті суспільної активності жіночих громадсько-освітніх організацій у вересні 1997 р. був затверджений Національний план дій на 1997-2000 рр. щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві. На основі

підсумкових положень IV Всесвітньої конференції із становища жінок (Пекин, 1995) передбачалося всебічне вивчення і пропаганда згаданих матеріалів, розробка проекту Декларації про загальні засади державної політики стосовно сім'ї і жінок, підготовка проекту Закону про внесення змін і доповнень до Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" з метою його удосконалення, проекту закону "Про охорону дитинства". На основі згаданої Декларації постали Указ Президента "Про підвищення соціального статусу жінок в Україні" від 25 квітня 2001 року, постанова Кабінету Міністрів України "Про національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки" від 6 травня 2001 р. Були проведені I-II Всеукраїнські конгреси жінок (1998, 2001).

Завдяки ініціативі Гендерного бюро ПРООН і Жіночих та гендерних науково-дослідних центрів України поряд з жіночою темою гендерні студії визнані академічною дисципліною, яка включена до переліку тем ВАКУ, з яких можливий захист кандидатських і докторських дисертацій. Ця обставина активізувала наукові дослідження з жіночої проблематики. За останні роки підготовлено чимало кандидатських дисертацій з філософських, історичних, правових аспектів жіночого існування [24].

Однак перешкодою в розвитку гендерної історії в Україні є не тільки нерозвинутість категорій і понять нового виду гуманітарних студій, особливо що стосується розуміння співвідношення гендерних досліджень з жіночими, а й відсутність компаративного аналізу феномену жінки в західній та східній цивілізаціях, без чого визначення місця жінки в історії українського соціуму виглядають як аматорські спроби. Таким координуючим центром досліджень з гендерної тематики і дискусійною трибуною міг би стати всеукраїнський часопис "Гендерні студії в Україні", потреба в заснуванні якого усвідомлюється багатьма науковцями. Серед часописів з гендерної тематики, що виходять в Україні, слід назвати і "Бюлетень Гендерного Бюро" (з 1997), який є інформаційно-координуючим органом науково-практичної діяльності згаданих наукових жіночих і гендерних центрів в Україні. Однак можливості для публікації оригінальних авторських розвідок та перекладів класичних праць з феміністики та гендерології в Україні доволі обмежені. За винятком "Гендерних ис-

следованих" Харківського гендерного центру (російською мовою), в Україні не маємо всеукраїнського фахового періодичного видання, який міг би претендувати на роль наукового часопису з гендерних чи жіночих студій. Залишається поки проблематичним і заснування в Україні спеціалізованої бібліотеки з проблем жіночих та гендерних досліджень, які доволі активно працюють на Заході (в США, Парижі, Амстердамі, Стамбулі, Токіо).

Література

1. Репина Л.П. Гендерная история: проблемы и методы исследования // Новая и новейшая история. – 1997. – № 6. – С. 41-58; Ми – в історії. – К., 1998; Богачевська-Хомяк М. Історія і українська жінка // Наше життя. – 1980. – Ч. 2. – С. 8-10; Ї ж. Душа України – жіночого роду. – К., 1993; Передерій В., Старченко Н., Сидоренко Н. Жіноча доля на тлі доби: літопис жіночого руху у світлі українських видань. – К., 1998; Чухим Н.Д. Феміністична парадигма історії // Філософські читання пам'яті П. Копніна. – К., 1998. – С. 127-135; Ї ж. Гендер і гендерні дослідження в ХХ ст. // І. – 2000. – № 17. – С. 14-22; Рибак О.З. Історіографія та історіософія українських жіночих студій // Записки наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Т. ССXXXIII. – Львів, 1997. – С. 108-125; Шевченко Н.В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних досліджень в Україні // Укр. істор. журнал. – 2001. – № 1-2.
2. Жіночі та гендерні університетські курси (зарубіжний досвід) та перспективи їх інституалізації у вітчизняній вищій освіті // Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". – Вип. 2(3). Серія "Педагогічні науки". – Миколаїв: МДГУ ім. П. Могили, 2002. – С. 92-97.
3. Жіночі студії в Україні: жінка в історії і сьогодні: 36 ст. – Одеса, 1999.
4. Кісь О. Дефініції фемінізму. – І. – 2000. – № 17. – С. 14-22; Хома Т. Чи був фемінізм в Україні? – Там само. – С. 21-28; Богачевська-Хомяк М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку. – Там само. – С. 4-14.
5. Ніколь-Клод Матьє. Він – культура, вона – натура? – Там само. – С. 4-21; Вальчевська Славка. Особиста свобода. Домашній матриархат. – С. 28-43; Вайнгартен Сюзанна, Веллегесгофф Маріанне. Фемінізм без жіночого руху. – С. 58-69; Едмон Діана. Французький фемінізм у ХХ ст. – С. 69-74; Соланс Валері. Маніфест товариства за знищення чоловіків. – С. 74-78; Вулф В'рджінія. Жінки та розповідна література. – С. 78-87; Новий фемінізм очима католиків (круглий стіл журналу "Венз"). – С. 30-44; Ніколчина Міглена. Фемінізм у любовному ракурсі. – С. 44-55.
6. A History of Women in the West / Georges Duby and Michelle Perrot, General Editors. – Vol. 1-5. – The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1997.
7. І. – 2001. – № 17. – С. 3.
8. Богачевська-Хомяк М. Суспільство переосмислює роль чоловіків і жінок // Очима жінок. – 1998. – С. 5-6.
9. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884-1939. – К., 1995; Ї ж. Без участі жінок України розвиток людства буде біднішим // Дзвін. – 1991. – № 8; Про вжиток методологій студій жіноцтва в дефініції націоналізму // Політологічні читання. – 1993. – № 4; Ми – в історії. – К., 1995; Смоляр Л. Минуте заради майбутнього. Жіночий рух в Наддніпрянській Україні другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії. – Одеса, 1998; Ї ж. Фемінізм в Україні: традиції і сучасність // Віче. – 1995. – № 9; Кривошій О. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини. Історична розвідка. – Запоріжжя, 1998; Козуля О. Жінки в історії України. – К., 1994; Луговий О. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. – К.,

- 1994; Шумрикова-Карагодіна Л.П. Видатні жінки України і їхній внесок у розвиток національної і світової науки. Друга половина XIX – середина XX ст. – К., 1999.
10. Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-практична конференція. – Одеса, 1994; Женское движение в Украине на переломе от тоталитаризма к демократии. – Х., 1995; Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє. – Дн., 1996; Жінка в Україні. Доповідь України IV Всесвітній конференції зі становища жінок. – К., 1995; Жінка на порозі XXI ст.: проблеми, шляхи соціального розвитку: Збірник матеріалів Всеукраїнського конгресу жінок. – К., 1998; Жінки за духовну безпеку суспільства. Міжнародна наукова конференція. – Х., 1999; Жінки в політичній еліті України: процес трансформації і творчість: Зб. науково-методичних праць до міжнародної науково-практичної конференції. – Миколаїв, 1999.
11. Жеребкіна И. Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике. – Х., 1996; Гендерные исследования (Харьковский Центр гендерных исследований). – Х., 1998; Жеребкіна И. Женское политическое бессознательное. Проблемы гендера и женское движение в Украине. – Х., 1996.
12. Жінка на порозі XXI ст.: проблеми, шляхи соціального розвитку: Збірник матеріалів Всеукраїнського конгресу жінок. – К., 1998; Жінки за духовну безпеку суспільства. Міжнародна наукова конференція. – Х., 1999.
13. Агеева В. Філософія жіночого існування // Сімона де Бовуар. Друга стаття. – К., 1998. – С. 3-6.
14. Хамитов Н. Філософія человека: поиск пределов (пределы мужского и женского: введение в метаантропологию). – К., 1997.
15. Богачевська-Хомяк М. Тендер навколо гендеру // Критика. – 1998. – Березень. – С. 21-23.
16. Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна науково-практична конференція. – Одеса, 1994; Женское движение в Украине на переломе от тоталитаризма к демократии. – Х., 1995; Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє. – Дн., 1996; Жінка в Україні. Доповідь України на IV Всесвітній конференції зі становища жінок. – К., 1995.
17. Сімона Де Бовуар. Друга стаття. – К., 1998; Кейт Мілет. Сексуальна політика. – К., 1998.
18. Чухим Н. Вступ до теорії фемінізму. Програма лекційного курсу. – К., 1998.
19. Мельник Т.М. Гендерна політика в Україні. – К., 1999.
20. Жіночі студії в Україні: жінка в історії і сьогодні: Збірник статей. – Одеса, 1999.
21. Хрисанова С. Драма прекрасной дамы: парадоксы современного равенства мужчин и женщин. Гендерный подход к известной проблеме. – Кн. 1-2. – Х., 2001.
22. Гендерні і жіночі курси у вищих навчальних закладах України. Програма курсів. – М., 2002.
23. Гендерний аналіз українського суспільства. – К., 1999.
24. Верба І.В. Н.Д. Полонська-Василенко – історик та археолог (1884-1973). – К., 1994; Волкова І.О. Жіноче питання в Україні (друга половина XIX ст.). – Одеса, 1995; Дармограй Н.М. Жіночі об'єднання в Україні та їх громадсько-культурницька діяльність (90-ті роки XX ст.). – К., 1998; Дутчак П.В. Культурно-просвітницька діяльність українських жіночих організацій в Західній Україні у 20-30 рр. XX ст. – Чернівці, 1997; Кривошій О.Г. Жінка в суспільному житті України (друга половина XVI – перша половина XVII ст.). – Запоріжжя, 1997; Луценко О.А. Жіноче начало як культурологічний символ. – Харків, 1997; Передерій В.А. Періодика для жінок як джерело досліджень національно-культурного життя Галичини 20-30 рр. XX ст. – К., 1996; Плісовська Е.А. Соціологічний та історичний аналіз соціального статусу жінок. – К., 1997; Ткаченко Г.І. Жіноче питання в українській суспільно-політичній думці. – Львів, 1994; Лабура О.В. Жіночий фактор в системі суспільних відносин в Україні (XVI-XVII ст.). – Одеса, 1999; Шумрикова-Карагодіна Л.П. Видатні жінки України і їхній внесок у розвиток національної і світової науки. Друга половина XIX і середина XX ст. – К., 1999. У 1991 р. Галаган В.Я. захищена і докторська дисертація на тему “Женщины Советской Украины в годы Великой Отечественной войны (1941-1945)”.

Надійшла до редколегії 21.11.2002 р.